

UDK 943.6:2: 949.715: Stadler
Izvorni znanstveni članak

ODNOS NADBISKUPA STADLERA PREMA VJERSKOJ POLITICI AUSTROUGARSKIH VLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Zoran GRIJAK, Zagreb

U radu su istraženi vjerska politika austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini te uzroci kritičkog odnosa prvoga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera prema osnovnim sastavnicama te politike, na temelju dosadašnjim istraživačima nepoznate građe iz Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

U Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, u arhivskim fondovima Zajedničkog ministarstva financija, Zemaljske vlade i Privatne registrature, nalaze se dokumenti koji pružaju dosad nepoznate, historiografski iznimno relevantne podatke o vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini. Ti dokumenti svjedoče da su austrougarske vlasti bile iznimno zaokupljene problemom oblikovanja prikladne vjerske politike te da su se pritom povodile za politički pragmatičnim rješenjima kojima je cilj bio pridonijeti stvaranju povoljnih prilika za aneksiju Bosne i Hercegovine, kao važnog preduvjeta za dominaciju Austro-Ugarske Monarhije na Balkanu.

Neposredan povod za nastanak dokumenata u kojima su iznesene osnove vjerske i nacionalne politike Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini bile su konverzije na katolicizam.¹ Prilikom konverzija muslimana na katolicizam, austrougarske vlasti gotovo su redovito štitile interese muslimanske zajednice, odnosno nastojale su pridonijeti povratku obraćenikâ na katolicizam u njihovo ranije vjersko okruženje. Takvo njihovo držanje proizlazilo je iz bošnjačke nacionalne politike Benjamina Kállaya,² koji se nekoliko

¹ Problem konverzija u Bosni i Hercegovini, u razdoblju austrougarske uprave i vladavine, najsustavnije je istražio Tomo VUKŠIĆ u djelu *Medusobni odnosi između katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.–1903.)*. Povijesno-teološki prikaz, Mostar, 1994.

² B. Kállay (Nagykálló, 22. prosinca 1839.–Beč, 13. srpnja 1903.) kao mladić naučio je ruski i turski, a nakon odlaska u Sent Andreju i srpski jezik. Najprije je imenovan generalnim konzulom u Beogradu (1869.–1875.), gdje vrlo brzo zamjećuje ruski utjecaj na srpske vlasti te o tome šalje izvješća u Beč. Na mađarskom jeziku objavio je knjigu o srpskoj povijesti, koja je prevedena na srpski jezik (*Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1882.). Od ostalih njegovih djela ponajprije valja izdvojiti *Die Orientpolitik Rußlands* (1878.). Godine 1878. imenovan je za prvoga odjelnog predstojnika u Ministarstvu vanjskih poslova, a od

desetljeća nalazio na čelu austrougarskoga Zajedničkog ministarstva financija, te je odlučno utjecao na razvoj političkih prilika u Bosni i Hercegovini.³ Zadaća bošnjaštva bila je umanjiti vjerske i konfesionalne napetosti, a ujedno pružiti muslimanima svjedočanstvo naklonosti i ponuditi im sa stajališta vlasti prihvatljiv nacionalnoidentifikacijski obrazac. Bilo bi, međutim, sasvim pogrešno pretpostaviti da su austrougarske vlasti namjeravale Katoličkoj crkvi trajno ograničiti mogućnost provedaba konverzija. Dosadašnjim istraživačima nepoznati dokumenti iz Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine otkrivaju da su se najviši predstavnici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini nadali općoj konverziji muslimana na katolicizam, držeći da će se tek time Bosna i Hercegovina nakon aneksije potpuno i trajno uklopiti u politički i kulturni život Monarhije. Međutim, oni su smatrali da će se ta opća konverzija dogoditi spontano, s izumiranjem starije generacije muslimana vezane uz Osmansko Carstvo i postupnim slabljenjem duhovnih veza mlađe generacije s Carigradom.

U vladajućim krugovima Monarhije oblikovalo se uvjerenje da su – zbog blizine Kneževine Srbije, snažnog utjecaja Ruskog Carstva, austrougarskog suparnika na Balkanu na oblikovanje srpske vanjske politike i razgranate velikosrpske propagandne djelatnosti – neznatni izgledi da Srbi u Bosni i Hercegovini postanu lojalan element. Stoga su se austrougarske vlasti zauzimala za oblikovanje hrvatsko-muslimanskoga političkog saveza u Bosni i Hercegovini, radi stvaranja brojčano nadmoćne državotvorne većine.⁴ Konverzija muslimana na katolicizam trebala je biti jamstvo te suradnje, ali se ona, prema mišljenju glavnih kreatora austrougarske vjerske i nacionalne politike u Bosni i Hercegovini, nije smjela poticati prije aneksije i stvaranja snažnog muslimansko-hrvatskog političkog saveza. Najviši predstavnici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini bili su uvjereni da nadbiskup Josip Stadler⁵ poticanjem pojedinačnih konverzija muslimana na katolicizam

1882. do 1903. bio je zajednički ministar financija. Vidi: *Mayers Lexikon*, sv. VI., Leipzig, 1927., 877.; Lajos THALLÓCZY, *Benjamin von Kállay. Gedenkrede*, Budimpešta, 1909.

³ Austro-Ugarska Monarhija je nakon zauzeća Bosne i Hercegovine upravu u toj formalno-pravno još uvijek osmanskoj pokrajini (do aneksije 1908.) prepustila Zajedničkom ministarstvu financija. Ustavni položaj tog ministarstva bio je određen Austro-ugarskom nagodbom iz 1867., koja je određivala pojam i opseg tzv. zajedničkih poslova. Zajedničko ministarstvo financija bilo je zaduženo za zajednički proračun, kontrolu proračunskih izdataka i zajedničke državne zajmove. Nakon zauzeća Bosne i Hercegovine proširilo je djelokrug svoga rada, jer je 26. II. 1879. postalo najviši organ uprave u Bosni i Hercegovini. Usporednim austrijskim i ugarskim zakonom od 22. II. 1880. utvrđene su njegove kompetencije i odnos prema objema polovicama Monarhije. Vidi: Ferdo HAUPTMAN, »Djelokrug austrougarskog Zajedničkog ministarstva financija«, u: *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1963., god. III., knjiga 3, 14.–15.

⁴ Prema prvome austrougarskom popisu pučanstva u Bosni i Hercegovini iz 1879. godine pravoslavni je bilo 496.485 (42,88%), muslimana 448.613 (38,73%), a katolika 209.391 (18,08%). Prema četvrtom i zadnjem popisu iz 1910. godine bilo je 825.418 (43,49%) pravoslavni, 612.137 (32,25%) muslimana i 434.061 (22,87%) katolika. U navedenom razdoblju udio pravoslavni u ukupnom pučanstvu povećao se za 0,61%, katolika za 4,79%, dok se udio muslimana smanjio za 6,48%. Povećanje kod katolika bilo je posljedica doseljavanja katolika iz Monarhije, dok je opadanje broja muslimana bilo posljedica iseljavanja u Osmansko Carstvo. Vidi: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata* (ur. I. Tepić, A. Džanić), Sarajevo, 1994., 174.

⁵ J. Stadler (24. siječnja 1843. – 8. prosinca 1918.). Nakon smrti roditelja 1853./1854. primljen je najprije u požeški a zatim zagrebački orfanotrofiji, iz kojih je pohađao nižu i višu gimnaziju. Vrlo brzo uočene su njegove iznimne intelektualne kvalitete te ga je kardinal Haulik prije svršenoga osmog razreda gimnazije 1862. uputio u Rim, u zavod Germanico-Hungaricum, radi studija filozofije i teologije na papinskom Sveučilištu

prije postignuća spomenutog cilja u vjerskom smislu ne postiže ništa bitno, dok u političkom smislu čini veliku štetu, jer upućuje muslimane na suradnju sa Srbima. Najjasniju formulaciju iznesenih načela vjerske politike Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini nalazimo u opsežnom elaboratu koji je poglavar Zemaljske vlade u Sarajevu Johann Appel 27. rujna 1890. uputio zajedničkom ministru financija B. Kállayu.⁶

U svome elaboratu Appel je izrazio bojazan da bi sa stajališta vlasti preuranjene konverzije na katolicizam, koje se provode pod zaštitom nadbiskupa Stadlera, mogle imati ozbiljne političke posljedice, zbog ometanja politički poželjne suradnje muslimana i katolika u Bosni i Hercegovini. Upozoravajući na činjenicu da su tijekom prošlih godina u Bosni i Hercegovini uspješno provedeni ili su od strane muslimana osujećeni prijelazi muslimanskih djevojaka na katoličku vjeru, Appel je ustvrdio da su tim konverzijama duboko povrijeđeni vjerski osjećaji muslimana. Pritom je iznio pretpostavku da se uzroci vjerske osjetljivosti muslimana nalaze u ne tako davnim povijesnim događajima, posebice u osujećenim težnjama muslimanskih veleposjednika za autonomijom, najprije od strane Osmanskog Carstva, koje je sa zadaćom slamanja pobune u Bosnu i Hercegovinu poslalo Omer-pašu Latasa 1850. godine, a zatim od strane Austro-Ugarske Monarhije, kojoj je Bosna i Hercegovina povjerena na upravu 1878. godine. U mentalitetu bosansko-hercegovačke muslimanske aristokracije Appel je zamijetio snažan konzervativizam, koji se posebice očitovao u žilavom otporu modernizacijskim reformama u sudstvu, upravi i gospodarstvu, najprije u osmanskome, a zatim u austrougarskom razdoblju.⁷

Tek postupno, s izumiranjem glavnih nositelja autonomističkih koncepcija među muslimanskom veleposjedničkom aristokracijom, koji su se borili protiv Omer-paše Latasa i austrougarskih trupa, i nestankom sjećanja na to razdoblje nastupit će, smatrao je Appel, vrijeme kada konverzije na katolicizam više neće izazivati otpor muslimana. Appel se pribojavao da će preuranjene konverzije na katolicizam imati vrlo opasne političke posljedice, jer ometaju sa stajališta vlasti poželjnu suradnju muslimana i katolika u Bosni i Hercegovini i upućuju muslimansku veleposjedničku aristokraciju, koja je dosad nastoja-

Gregoriana. Za svećenika je zaređen u Rimu 1868., a 1869. vratio se u Zagreb. Od 1869. predaje u Nadbiskupskom liceju, a od 1874. djeluje najprije kao izvanredni, a zatim redovni profesor dogmatske teologije na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 1877. do 1881. bio je dekan Bogoslovnog fakulteta. Napisao je prvi filozofsko-teološki kompendij za bogoslovne fakultete na hrvatskom jeziku. Godine 1881. imenovan je prvim vrhbosanskim nadbiskupom i metropolitom bosansko-hercegovačke crkvene pokrajine. O njegovu djelovanju postoje mnoge kraće životopisne studije. Vidi pregled historiografije o Stadleru u historiografskom uvodu moje disertacije pod naslovom *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, neobjavljen rukopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, str. 3.–26.

⁶ Vidi: *Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Fond Zajedničkog ministarstva financija, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina)*, (dalje: *GFM, Präs. BH*, signatura) 574/1890. [original na pisanoj gotici].

⁷ »Alle Reformbestrebungen der Hohe Pforte, fanden ihr blutiges Nachspiel an dem trotzigen Widerstande der conservativen Bosniaken und noch um die Mitte dieses Jahrhunderts bedurfte es der (...) blutigen Energie eines Omer Pashas um die unter dem Namen Tanzimat bekannten Reformen (reforme u zakonodavstvu, sudstvu i upravi od tzv. Hatišerifa od Gülhane iz 1839. do donošenja ustava Osmanskog Carstva 1861., op. Z. G.). Sultan Medsids in Bosnien durchzusetzen. Und auch als anlässlich des Einrückens der k. und k. Truppen in Bosnien der fanatische Röbel sich gegen die christliche Invasion erhob, schreiben die Führer der revolutionären Bewegung auf ihre Fahnen: »Weg mit den Reformen und diplomatischen Abmachungen, Wiederherstellung des reinen Scheriat'srechtes« (*isto*).

la surađivati s katolicima,⁸ na suradnju s pravoslavcima, kod kojih je također prisutan osjećaj ugroženosti od strane katolika. Preuranjeno poticanje konverzija na katolicizam Appel je smatrao štetnim ne samo s obzirom na nastojanja vlasti, zbog mogućnosti političkog zbližavanja muslimana i Srba, nego i na nastojanja Katoličke crkve, usmjerena prema konverziji muslimana na katoličku vjeru. Glede shvaćanja pojedinih vjerskih velikodostojnika o opsegu njihova djelovanja ustvrdio je da je kod pripadnika različitih konfesija prisutno shvaćanje da se njihovi vjerski velikodostojnici i dušobrižnici trebaju baviti samo pripadnicima svoje vjerske zajednice. Nasuprot tom shvaćanju, nadbiskupu Stadleru bilo je stalo dokazati da je njegovo pravo poticati na prijelaz na katolicizam i pripadnike drugih vjerskih zajednica. Stadlerovo stajalište Appel je smatrao opravdanim samo u određenom stupnju, držeći da ono nužno vodi prema sukobu sa sljedbenicima ostalih vjera.⁹

Navedeni Appelov elaborat važan je dokument, jer u njemu poglavar Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu iznosi dosadašnjim istraživačima ove problematike nepoznata stajališta austro-ugarskih vlasti o vjerskoj i nacionalnoj problematici u Bosni i Hercegovini te prijedloge za rješenje pojedinih važnih pitanja. Otkriva nam činjenicu da su austrougarske vlasti uočavale najbitnije probleme u međuvjerskim i međunacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini, posebice nužnost oponiranja nosiocima velikosrpske koncepcije, što se u historiografiji često osporava, ali da su u planovima o rješenju međunacionalnih i međuvjerskih problema polazili od vrlo dvojbene premise da će savez Monarhiji odanih Hrvata i muslimana, kojim bi se neutraliziralo protumonarhijsko djelovanje Srba, postići popuštajući gospodarski najsnažnijim muslimanima.

Pretpostavka da će muslimani postati državotvorni element u Bosni i Hercegovini i da će se u vlastitom interesu opredijeliti za suradnju s Hrvatima bila je utemeljena na zamisli o dugoročnoj prisutnosti Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini, znatno dužoj od one koja je povijesno ostvarena, pa je njezinu opravdanost moguće samo uvjetno osporavati. No, valja ponovno upozoriti na činjenicu da nema nikakvih povijesnih svjedočanstava o suvremenim pokušajima vodstva muslimana da se približe katolicima, odnosno da izvori ne govore u prilog Appelovoj ocjeni da su konverzije na katolicizam, poticane od nadbiskupa Stadlera, ugrozile proces približavanja muslimana katolicima, koji su u svom vlastitom interesu navodno pokrenuli muslimanski uglednici. Naprotiv, potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća dolazi do intenzivne suradnje muslimana i Srba u borbi za

⁸ Ova Appelova tvrdnja povijesno je neosnovana. Muslimanska se aristokracija krajem XIX. i početkom XX. stoljeća pretežitim dijelom opredijelila za suradnju sa Srbima, u borbi za vjersko prosvjetnu (vakufsko-mearifsku) autonomiju, koja je na političkom planu imala snažno antianeksijsko obilježje. Ne postoje historio-grafska svjedočanstva o postojanju bilo kakve ranije od strane muslimana potaknute hrvatsko-muslimanske političke suradnje šireg opsega, na koju upućuje Appel, nastojeći Hrvate katolike učiniti odgovornima za navodno opstruiranje hrvatsko-muslimanskog savezništva.

⁹ »Die Leute gehen eben von dem Ansicht aus, daß die Oberhaupter und Seelsorgen verschiedenen Confessionen im Lande sich ausschließlich mit den Angehörigen ihrem eigenen Religion zu beschäftigen haben und sich in die Glaubensangelegenheiten der Andersgläubigen nicht einmischen dürfen. Dem hiesigen katholischen Erzbischof (nadbiskup Stadler, op. Z. G.) hingegen ist es daran gelegen zu dokumenti[c]ren, daß ein Recht habe die Bekehrung der Andersgläubigen angestreben, was wo[h]l vielleicht bis zu einem gewissen Grade, von einem Standpunckte (...) berechtigt sein mag, was aber nothwendiger Weise zu Conflicten mit den Bekennern dem anderen Confessionen führen muß« (*isto*).

vjersku i prosvjetnu autonomiju,¹⁰ dok se pokušaji ostvarivanja suradnje Hrvata i muslimana, na tragu ideja A. Starčevića, intenzivnije javljaju tek od početka XX. stoljeća, na poticaj hrvatske svjetovne inteligencije, posebice Nikole Mandića, Joze Sunarića i drugih kasnijih čelnika Hrvatske narodne zajednice (dalje: HNZ), utemeljene u Docu kod Travnik 1906. godine.

Appelov elaborat bio je prvi u nizu sličnih dokumenata. Sljedeći po sadržaju podjednako važan dokument u kojem su izneseni prijedlozi za oblikovanje austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini bio je memorandum odjelnog predstojnika u Zemaljskoj vladi u Sarajevu dr. Kuha, napisan u vrijeme velike afere u povodu konverzije na katolicizam muslimanke Sale Sivrić 1903. godine.¹¹ Kuhov memorandum također posvjedočuje da su austrougarske vlasti težile stvoriti katoličko-muslimanski blok, radi stvaranja oslonca režimu i prepreke ozbiljenju hegemonističkih planova »shizmatika«, odnosno pravoslavnih Srba u Bosni i Hercegovini.¹²

Dr. Kuh veliča svećeničke kvalitete nadbiskupa Stadlera, ali osporava njegovu političku razboritost, jer, navodno, svojim podržavanjem pojedinačnih konverzija muslimana na katolicizam ometa stvaranje povjerenja između katoličkog i muslimanskog pučanstva i oblikovanje političkog saveza tih dvaju elemenata, kojim bi se spriječila politička nastojanja pravoslavaca. Opću konverziju muslimana na katolicizam dr. Kuh je smatrao ne samo poželjnom nego i mogućom, ali je držao da je ona stvar budućnosti. Međutim, strahovao je od toga da se priželjkivani povratak muslimana na kršćanstvo ne ostvari putem Katoličke, nego putem Pravoslavne crkve, je bi se time osnažili ionako najbrojniji prema Monarhiji neprijateljski raspoloženi Srbi.¹³ Ustvrdivši da se zbog poticanja preuranjenih konverzija na katolicizam muslimani ispunjavaju sve neprijateljskijim raspoloženjem prema katolicizmu i približavaju Srbima, koji posjeduju veliku moć političkog pridobivanja, odjelni predstojnik Kuh ocijenio je da nadbiskup Stadler svojim djelovanjem oduzi-

¹⁰ O borbi Srba i muslimana za vjersko-prosvjetnu (vakufsko-mearifsku) autonomiju te o njihovim zajedničkim nastojanjima usmjerenim prema postignuću tog cilja vidi: Osman Nuri HADŽIĆ, »Borba muslimana za versku i vakufsko-mearifsku autonomiju«, u: *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd, 1938.; Nikola STOJANOVIĆ, »Zajedničke srpsko-muslimanske borbe protiv Austrije«, *Gajret, Kalendar za godinu 1941.*, Sarajevo, 1940., 40.–41.; Nusret ŠEHIĆ, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.; Božo MADŽAR, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.

¹¹ *Memorandum über die Konversionsangelegenheit Sala Sivrić*, AFBH, GFM, Präs. BH, Ad. 697/1903.

¹² »(...) ein namhaftes Interesse des Katholizismus in Bosnien und somit der katholischen Kirche überhaupt darin gelegen ist, dass ein möglichst freundlicher Verkehr zwischen dem katholischen Elemente und den Mohamedanern in Bosnien und der Hercegovina angebahnt werde, und dass insbesondere erreicht werde, dass die Mohamedaner sich mit grossem Vertrauen den Katholiken zuwenden und alle jene Interessen, welche ihnen mit den Letzteren gemeinsame sind, also insbesondere das Interesse der Abwehr aller jener Bestrebungen der Schismatiker, welche um die Hegemonie im Lande ringen, gemeinsam verfechten; im Hinblick auf die zukünftige Entwicklung bildet dies die nächstliegende Aufgabe« (*isto*).

¹³ »Es ist nun selbstredend, dass es einen schweren Verlust für die katholische Sache im Allgemeinen bedeuten müsste, wenn falls einmal in den Gemütern dieser mohamedanischen Slaven der Wunsch erwacht, wieder zum Christentum zurückzukehren, diese Rückkehr sich nicht zur Katholischen sondern zur schismatischen Kirche vollziehen sollte; eine Gefahr, welche dadurch noch erhöht wird, dass das schismatische Element numerisch zahlreich und zehr intelligent ist und daher eine grosse Anziehungskraft auszuüben in der Lage ist« (*isto*).

ma uporište nadama austrougarskih vlasti o općoj konverziji muslimana na katolicizam i oblikovanju hrvatsko-muslimanskog državotvornog bloka, te je na kraju svoga memoranduma predložio da se Sveta Stolica potakne na Stadlerovo uklanjanje iz Bosne i Hercegovine na neko drugo njegovu dostojanstvu odgovarajuće mjesto, a da se vodstvo Vrhbosanske nadbiskupije postavi u ruke crkvenom dostojanstveniku koji će na teškoće s kojima se susreće i na delikatne zadaće odgovarati s boljim razumijevanjem i odgovarajućom prilagodbom potrebama stvarnog stanja.¹⁴

Suočene s nespremnošću nadbiskupa Stadlera da slijedi njihove političke zamisli, austro-ugarske vlasti pokušavale su ga ukloniti iz Bosne i Hercegovine, te su se bavile traženjem prikladne forme za provedbu tog cilja. Zadnji takav pokušaj dogodio se 1913. godine, ali se, kao i svi raniji, izjalovio zbog snažnoga protivljenja Svete Stolice, koja se nije htjela lišiti sposobnoga crkvenog dostojanstvenika u vjerski i nacionalno vrlo kompleksnoj Bosni i Hercegovini.

Nadbiskup Stadler smatrao je da su navedene osnove austrougarske vjerske i nacionalne politike u Bosni i Hercegovini neutemeljene, jer ne postavljaju stvarne prepreke srpskim hegemonističkim i velikosrpskim imperijalnim nastojanjima. Uzimajući više u obzir političku stvarnost, a ujedno odbacujući bilo kakvu mogućnost instrumentalizacije Katoličke crkve od strane političkih vlasti, odbio je pristati uz osnovne pretpostavke te politike. Nastavio je provoditi konverzije na katoličku vjeru kad god bi se uvjerio da je riječ o slobodnom izboru. Ujedno je zahtijevao ukidanje restriktivnih zakona o konverzijama iz 1891. i 1895. godine i donošenje zakona o konverzijama po uzoru na ostale zemlje u Monarhiji. Austrougarske vlasti odbijale su to učiniti sve do propasti Monarhije, unatoč tomu što nisu postigle nikakve bitne rezultate glede ozbiljenja hrvatsko-muslimanskog državotvornog saveza.

Bilo bi ipak pogrešno prihvatiti tezu da se nadbiskup Stadler suprotstavljao planovima o oblikovanju hrvatsko-muslimanskog saveza zbog identificiranja hrvatstva i katoličanstva, odnosno odbacivanja ideje o višekonfesionalnosti hrvatske nacije, koju često nalazimo u historiografiji. Činjenica je da su franjevci i hrvatska svjetovna inteligencija zagovarali hrvatsko-muslimansku suradnju, najprije u okviru kulturnih društava, a zatim postavljanjem HNZ-a na interkonfesionalne osnove, a da se nadbiskup Stadler suprotstavljao stvaranju interkonfesionalnih hrvatskih političkih organizacija. Međutim, dosadašnjim istraživačima ove problematike nepoznati izvori relativiziraju tu interpretaciju. Otkrivaju nam da se nadbiskup Stadler, svjestan opasnosti koje Hrvatima i muslimanima prijete od ozbiljenja velikosrpskog projekta, također zauzimao za stvaranje hrvatsko-muslimanskog saveza. Međutim, za razliku od franjevaca i pretežitog dijela vodstva HNZ-a, koji su smatrali da je za političko pridobivanje muslimana dovoljno utemeljiti hrvatske političke organizacije na interkonfesionalnoj osnovi, Stadler je smatrao da se muslimani

¹⁴ »(...) entsteht gewissermassen von selbst die Notwendigkeit eine Veranlassung zu treffen, damit Erzbischof Stadler vom heiligen Stuhle eine andere seiner persönlichen Veranlagung, seinen Fähigkeiten und allen seinen anderweitigen nicht hoch genug zu schätzenden Eigenschaften mehr entsprechende Tätigkeit zugewiesen erhalte, die Leitung Dieciöse Vrhbosna aber in die Hand eines kirchlichen Würdenträgers gelegt werde, welcher den an ihn herantretenden schwierigen und heikeln Aufgaben mit besserem Verständnis und einer mehr entsprechenden Anpassung an die Erfordernisse der tatsächlichen Sachlage entsprechen würde« (*isto*).

mogu pridobiti za suradnju sa Hrvatima samo intervencijom »odozgo«. S tim u vezi poslao je 21. ožujka 1915. pismo neimenovanoj osobi, najvjerojatnije zemaljskom poglavaru generalu Stjepanu Sarkotiću, ali možda čak nadvojvodi Leopoldu Salvatoru ili nekom drugom istaknutom pripadniku velikoaustrijskog kruga.

U tom je pismu nadbiskup Stadler izložio plan, koji je predstavljao krucijalnu točku svih njegovih političkih nastojanja. Zauzeo se za državnopravno povezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, upozoravajući pritom da se samo takvim rješenjem muslimani mogu pridobiti za suradnju s Hrvatima i oblikovanje hrvatsko-muslimanskog saveza, koji je bio nužna pretpostavka za neutraliziranje (veliko)srpskih nastojanja i saniranje političkih prilika u Bosni i Hercegovini.¹⁵ Stadler je zasigurno znao da su se austrougarske vlasti nakon atentata na prijestolonasljednika F. Ferdinanda 28. lipnja i objavljivanja rata Kraljevini Srbiji 28. srpnja 1914. ponovno počele baviti planovima o oblikovanju hrvatsko-muslimanskog saveza u Bosni i Hercegovini, te je nastojao to iskoristiti za promicanje svojih trijalističkih težnji. Upozorio je da će se muslimani priznati Hrvatima samo u slučaju povezivanja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, a da će se u protivnom i nadalje nastaviti kolebati između Hrvata i Srba, pri čemu će njihova lojalnost prema Monarhiji također biti kolebljiva.¹⁶

Motivi koji su potaknuli nadbiskupa Stadlera na pisanje ovoga pisma ne bi bili dokraja rasvijetljeni kada se ne bi uzeo u obzir politički kontekst njegova nastanka. Naime, od početka 1915. godine u mađarskim su se političkim krugovima sve intenzivnije oblikovali planovi o uvrštavanju Bosne i Hercegovine u ugarsku polovicu Monarhije. Mađari se nikada nisu odrekli niti prava na Dalmaciju, te su stalno isticali njezinu pripadnost zemljama krune sv. Stjepana. Težeći iskoristiti ratno stanje, ugarska je vlada nakon višemjesečnih priprema 2. listopada 1915. donijela i elaborat kojim je predvidila priključenje Bosne i Hercegovine i Dalmacije Ugarskoj, a Poljske Austriji.¹⁷ Namjera Mađara bila je zajamčiti održanje dualističkog sustava uz maksimalno teritorijalno proširenje Ugarske. Ozbiljenje tog plana zadalo bi konačan udarac Stadlerovim planovima o povezivanju hrvatskih zemalja i stvaranju hrvatske državne jedinice u sklopu trijalistički preustrojene Monarhije, pa im se on nastojao energično suprotstaviti sa zahtjevom za priključenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. No, u kontekstu teme moga izlaganja posebice je važna činjenica da je Stadler iznio osvjedočenje da će se muslimani tek nakon priključenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj priznati Hrvatima. Dakle, on nije odbacivao ideju o hrvatsko-muslimanskom političkom savezu, u kojem je također vidio prepreku ozbiljenju srpskih hegemonističkih ciljeva u Bosni i Hercegovini. Međutim, na temelju procjene političkog mentaliteta muslimana došao je do uvjerenja da se muslimani neće opredijeliti za suradnju s katolicima i politički očitovati Hrvatima sve dok se Bosna i Hercegovina ne pripoji Hrvatskoj.

¹⁵ AFBH, *Privat registratur*, 647/1915.

¹⁶ »(...) sobald diese Länder in welcher Form immer sich mit Croatien vereinigen, die Mohamedaner sich als Croaten bekennen werden, wogegen sie, wenn diese Provinzen ihre politische Autonomie bekömen, zwischen Croaten und Serben – wie bis jetzt – wanken werden, was auch ihre Treue wankend machen und zur Folge haben wird, daß man hier ein zu einer wahren, solide Majorität wird gelangen können« (*isto*).

¹⁷ Vidi: L. ĐAKOVIĆ, »Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. oko priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj«, *Prilozi Instituta za istoriju* (Sarajevo), XVI/1979., 103–145.

Prikljanje austrougarskih vlasti muslimanima nadbiskup Stadler smatrao je politički nepromišljenim, držeći da se time samo potiču autonomističke ideje među muslimanima i upućuje ih se na suradnju sa Srbima, koji su se također zalagali za autonomnu Bosnu i Hercegovinu, ali samo prividno, da je u pogodnom trenutku priključe Kraljevini Srbiji. Nadbiskup Stadler bio je uvjeren da samo Hrvati mogu jamčiti opstanak Monarhije u Bosni i Hercegovini i njezinu dominaciju na Balkanu, jer su jedino oni bili afirmativno raspoređeni prema austrougarskom zauzeću i aneksiji Bosne i Hercegovine. No, prema Stadlerovu osvjedočenju, tu su zadaću bosanskohercegovački Hrvati mogli ostvariti tek politički osnaženi, nakon povezivanja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, kojim bi se i muslimane privelo suradnji s Hrvatima. Svojim djelovanjem Stadler je proturječio nastojanjima austrougarskih vlasti, koje su smatrale da će obzirna vjerska politika i kidanje duhovnih veza mlađe generacije muslimana s Carigradom navesti muslimane na suradnju s Hrvatima. On nije dijelio nade austrougarskih visokih službenika o tome da će političko protežiranje i obzirna vjerska politika potaknuti muslimane na političku suradnju s Hrvatima, a zatim i na masovnu konverziju na katolicizam, nego je, razmišljajući više kao praktični političar, isticao da će se muslimani tek nakon pripojenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj u vlastitom političkom interesu politički očitovati kao Hrvati.

Summary

ATTITUDE OF THE ARCHBISHOP STADLER TOWARDS FAITH POLICY OF AUSTRO-HUNGARIAN GOVERNMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

In this article, on the basis of the documents kept in the Archives of federation of Bosnia and Herzegovina, author tried to reveal origin of the Austro-Hungarian policy towards religion in Bosnia and Herzegovina. Moreover, he tried to examine attitude of archbishop Stadler towards this policy. Namely, these documents reveal a plan of the Austro-Hungarian authorities to establish a Croato-Muslim constitutional union in order to prevent hegemony of Bosnian Serbs, as well as to avoid imperialistic ambitions of the Serbian Kingdom. High officials of Austro-Hungarian administration supported idea of encouraging the Muslims because they thought that in this way Muslims would not go in an alliance with Serbs. Moreover, they hoped that Muslims of Bosnia and Herzegovina soon would mostly convert to Catholicism. On the other hand, single cases of conversion, which were under protection and support of the bishop Stadler, they estimated as too early and politically wrong.

By the same token, bishop Stadler opposed to the plans of the Austro-Hungarian authorities, and therefore the authorities several times tried to remove him from Bosnia and Herzegovina. Knowing that the political leadership of Muslims had already decided to cooperate with Serbs, in the struggle for the religious and educational autonomy Stadler emphasised the need to politically connect Bosnia and Herzegovina with Croatia as a way to accomplish cooperation of Muslims with Croats. On the other hand, Stadler did not share optimistic view of the Austro-Hungarian authorities regarding the mass conversion of Muslims. However, Stadler tried to incorporate Austro-Hungarian idea of establishing a Croato-Muslim political alliance into his political program of the reunion of the Croatian lands and their connecting with Bosnia and Herzegovina within the newly organised Monarchy. Regarding these ideas, Stadler opposed Hungarian ideas of governmental association of Bosnia and Herzegovina with Hungary.